

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ТРАДИЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Віталіна Горова

THE TRANSFORMATION OF SOCIAL TRADITIONS OF RURAL COLLECTIVE MUTUAL ASSISTANCE OF UKRAINIANS IN THE SECOND HALF OF THE 20th – EARLY 21st CENTURIES

Vitalina Gorova

The article, based on the materials of expeditions to the Chernivtsi, Ternopil, Zakarpattia, Khmelnytskyi, Vinnytsia, Kharkiv, Odesa regions, reveals the degree of preservation and significance of public traditions of collective mutual assistance of Ukrainians in the second half of the 20th and early 21st centuries, in particular, the transformational processes that took place in the field of public labor relations of Ukrainian peasants in the specified period, and the formation of new economic and social practices of mutual support and assistance in the rural community at the current stage was also traced. In the late Soviet period, the author recorded the continuation of the tradition of labor mutual assistance through the recording of the following forms of association by peasants of their own labor force: toloka («klaka»), supriaga, «supryiadki», which are presented in the following variants: toloka – in the form of a mowing, combing and wagoning (mostly arranged in the Zakarpattia region), paving, walling and plastering of houses, during the construction of farm buildings, digging potatoes, husking corn, plucking feathers, performing public works; husbandry – during «ploughing» of the land; «supriadka» – in the form of clothes, meetings, buckles («buckles»).

In the modern village, we observe the loss of the relevance of the use of many customs of labor mutual assistance, which is explained by the actual disappearance of the need to perform time-consuming, physically difficult work, replacing manual work of many branches of economic labor with agricultural machinery, mechanization of most construction works. However, this state of affairs did not prevent people from showing indifferent feelings towards other people's daily needs and showing a desire to help, it is true, to a greater extent, in trivial everyday activities, including household chores.

Keywords: social life, traditions of collective mutual assistance, forms of labor relations, toloka, «klaka», «valky», spouse, clothes.

Невід'ємною частиною української етнічної культури є соціонормативний побут. В українській етнології закріпилося визначення цього поняття як «сукупність узвичаєних норм і явищ громадського життя, що характеризують собою форми і способи колективного задоволення соціально-побутових і культурних запитів населення» (Кувеньова 1966, с. 3). Отже, соціонормативний побут відображає стосунки та поведінку людей у різних ділянках громадського співжиття. Він формується під впливом соціально-економічних та адміністративно-правових умов (і відповідних змін у ході розвитку спільноти), у яких перебуває суспільство в різні історичні періоди. А будучи динамічною системою, яка об'єднує різні елементи громадського життя, у ній постійно відбуваються процеси взаємовпливу давніх і нових форм суспільної взаємодії. У процесі такого взаємообміну деякі традиції трансформуються, а інноваційні елементи, навпаки, стають традиційними. У зв'язку із цим сьогодні значної актуальності набула потреба дослідити специфіку громадських відносин і традицій у сільській місцевості у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., що дасть можливість простежити поступовий процес їх трансформації, а розкриваючи реалії радянського періоду, проаналізувати збережені традиційні форми громадського співжиття українців, які продовжили своє існування й у період незалежної України,

а також узагальнити певні тенденції розвитку сучасних колективних традицій і міжособистісних взаємин в українському селянському середовищі загалом. Метою даної статті є розкриття ступеня збереження та значимості громадських традицій колективної взаємодопомоги українців, зокрема характеристика трансформаційних процесів, які відбулися у сфері громадських трудових взаємин українських селян, а також простеження появи нових господарських і суспільних практик взаємної підтримки і допомоги у сільській громаді на сучасному етапі. Джерелами для дослідження є етнографічні матеріали, зібрані автором під час експедицій до Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської, Одеської і Харківської областей, а також наукові звіти учасників етнографічної експедиції до Волинської області у 1955 році, які зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Ф. 14-5).

В історичній та етнологічній літературі радянського періоду проблематика громадських форм співжиття і господарських відносин сільських мешканців порушувалася у працях І. Симоненка (Симоненко 1947; 1948; 1957). Цінними для нашого дослідження є праці О. Кувеньової (Кувеньова 1960; 1966), у яких проаналізовано зміни у громадському побуті, що відбулися за роки радянської влади. Окрему увагу зосереджено на звичаях трудової взаємодопомоги, які подано з точки зору їх побутування у традиційній культурі українців. Збережені елементи звичаїв громадської взаємодопомоги у 50-х роках ХХ ст. відображено у експедиційних матеріалах дослідниці, зібраних у 1955 році на території Волинської області (АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14-5, од. зб. 758, 1955 р.). М. Тиводар у праці, що стала результатом його власних польових досліджень на Закарпатті у 1960–1966 роках, наголошує на збереженості у громадському побуті колгоспників окремих форм трудової взаємодопомоги, які протягом багатьох століть не зникали, а продовжували існувати й модифікуватися. У монографії наведено приклади супряги, косовиці, а також практикування співпраці під час будівництва житла (Тиводар 1968). У 80-х роках ХХ ст. дослідження трансформаційних процесів у громадському побуті українців відображено у напрацюваннях Г. Горинь, які стали частиною дослідницької розвідки «Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989)» (Горинь 1989). У 1985 році у науковому часописі «Наука і суспільство» вийшла замітка В. Скуратівського, у якій описано побутування у повоєнні роки звичаїв колективної взаємодопомоги у с. Щасливе Бориспільського району на Київщині (Скуратівський 1985).

За роки державної незалежності фахове вивчення громадського побуту українців у досліджуваній період активізувалося. Комплексним науковим дослідженням про толоку і супрягу як основні форми трудової сусідської взаємодопомоги у громадському та виробничому побуті селян Південно-Західного історико-етнографічного регіону України другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. є праця Р. Тарнавського (Тарнавський 2012). У ній, розглядаючи толоку у структурі жнивницької обрядовості (під час обжинок) першої третини – другої половини ХХ ст., автор простежив трансформацію традиційного обжинкового обряду на «колгоспні обжинки», що призвело до втрати значення ритуалу. Окрему частину дослідження присвячено використанню толоки (її трудовий та обрядовий етапи) під час будівництва, що розкрито у численних статтях Р. Тарнавського (Тарнавський 2012; 2013). Ю. Крикун, досліджуючи традиційні норми соціокультурного життя поліської сільської громади у ХХ ст. та вплив офіційного радянського законодавства на традиції громадсько-правових і побутових відносин, дійшла висновків, що вони опиралися на норми звичаєвого права і регулювали такі громадські сфери, як адміністративний устрій, звичаї взаємодопомоги, морально-етичні норми та народне судочинство. Окремо дослідниця сфокусувала увагу на збереженні до сьогодні окремих елементів народного права (Крикун 2016; 2020). У праці А. Ярової у частині про звичаї, вірування та обрядові дії, пов'язані із житлом зафіксовано стійке збереження у середині ХХ ст. традиції проведення толоки (Ярова 2017).

Серед сучасних досліджень соціонормативного побуту українських селян особливу увагу привертає розвідка Т. Полек «Антропология сусідства в українській культурі», у якій порівнюються особливості функціонування традиційних форм сільської сусідської взаємодопомоги у доіндустріальний, радянський та сьогочасний періоди (на прикладі с. Скобичівка Івано-Франківської обл.) (Полек 2019). Тематики нашого дослідження стосуються твердження В. Борисенко, яка зауважує, що практично усі села повоєнного періоду були відбудовані народною толокою (Борисенко 2007). Фрагментарні відомості про толоку – головно під час будівництва житла (зведення каркасу – «зводина», мастіння хати, валькування стін і стелі, викладення даху) містить праця І. Коверець. У ній зазначено про збереженість цього звичаю до сьогодні і деякі зміни у ньому (Коверець 2008). А. Дмитренко, висвітлюючи події із життя с. Стобихва

Камінь-Каширського району Волинської області у ХХ – на початку ХХІ ст., розкриває певні елементи громадської взаємодопомоги у 1940–1954 роках серед вимушено переселеного населення з Волинської області у села Бессарабії (у новостворену Ізмаїльську область) (Дмитренко 2019).

Потрібно зауважити, що колективізація призвела до руйнування традиційної структури господарювання (одноосібного селянського господарства), унаслідок чого змінилася свідомість і взаємостосунки в громаді. Окрім якісних змін у веденні господарства селянами, упродовж ХХ ст. змінилося й політико-правове становище громади, що у свою чергу відобразилося на функціонуванні традиційних норм звичаєвого права, сфера використання яких значно обмежилися. У нових соціально-економічних і національно-релігійних умовах система традиційного громадського побуту, яка тривалий час формувалася на засадах взаємної солідарності (засадах активної співучасті у вирішенні справ села), враховувала потреби спільноти, усе ж таки змогла зберегти позитивні і правильно продумані навички трудового співжиття, які великою мірою базувалися на сформованих морально-етичних цінностях співіснування людей. Незважаючи на зміни, що відбулися у виробничих відносинах і соціально-професійному складі сільського населення, у побуті й психології селян, стійкими і збереженими виявилися звичаї колективної праці, які стосувалися переважно традицій колективної трудової взаємодопомоги. Сьогодні складні соціально-економічні умови та низький рівень розвитку основних сфер життєдіяльності в сільській місцевості, специфіка способу життя селян загалом, зумовлюють необхідність подальшої підтримки стійких громадських традицій. Присутність у сільському стилі життя і сільській культурі загалом близьких особистісних контактів між односельчанами, зайнятість населення переважно аграрною працею спонукає і посилює потребу у взаємопідтримці (що проявляється, зокрема, у звичаях трудової взаємодопомоги) і загалом активної участі в різноманітних громадських ініціативах.

У ході проведеного дослідження під час експедицій до Вінницької, Закарпатської, Чернівецької, Тернопільської, Одеської, Хмельницької та Харківської областей при опитуванні інформаторів вдалося зібрати важливі відомості, які стосувалися господарського побуту сільського населення. Відзначимо основні традиційні елементи, притаманні українській сільській громаді, що збереглися за радянських часів у дещо трансформованому вигляді. Зокрема, простежується стійке збереження у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. звичаїв громадської трудової взаємодопомоги. Зібрано матеріали про пережитки колективної організації праці, які за часів колгоспів знаходили свій прояв у народних звичаях колективної сусідської трудової взаємодопомоги, що насамперед проявлялися у влаштуванні толоки. Традиційну основу цього звичаю складає «рівнозначний / рівноправний обмін працею або послугами між двома (кількома) суб'єктами, коли обидва (усі) суб'єкти спільно почергово виконували (переважно ту саму) роботу спершу в господарстві одного, потім іншого і т. д.» (Гримич 2007, с. 230). Це така собі колективна безкоштовна праця, яку часто виконували для акордного завершення якогось етапу робіт в окремих господарів. М. Гримич зауважує, що характерною ознакою «сусідських» звичаїв було те, що вони функціонували переважно в середовищі однорідних у майновому відношенні та рівноправних (з погляду юридичних відносин) осіб, на відміну від звичаїв щодо найму, які передбачали наявність двох нерівноцінних сторін, одна з яких певною мірою залежала від іншої (Гримич 2007, с. 230). У народі казали: «Без толоки, як без руки: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш (Скуратівський 1985, с. 27–28). Це прислів'я є підтвердженням важливості проведення толоки, яку використовували під час виконання трудомістких видів робіт. Соціальний досвід українців знайшов своє узагальнення й в інших прислів'ях про взаємозв'язки особи й колективу («Один цвіт не робить вінка», «Один дуб у полі не ліс»), у ряді прислів'їв відображається ставлення до понять «єднання», «спілка», «гурт», «громада»: «Єдність і братерство – велика сила», «Де спілка, там і силка», «В гурті робити, як із гори бігти», «Громада по нитці, то й бідному сорочка» (Пазяк 1991, с. 14).

Як зазначає О. Кувеньова, дослідниця культури й побуту колгоспного селянства, «характер ведення дрібного індивідуального господарства зумовлював необхідність об'єднання окремих господарств для спільної праці під час сезонних робіт. Зазвичай таке об'єднання було короткотерміновим, тривало лише одну добу, але проводилося завжди охоче й сумлінно. Влаштувати толоку – це значить спільно колективними силами допомогти тому чи іншому селянинові, у певній господарській справі. Потребуючи допомоги своїх сусідів, господар напередодні обходив хати і просив допомоги. За звичаєм після закінчення роботи господар влаштував толочникам святкове частування» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 758, арк. 73). Толокою могли виконувати практично усі види сільськогосподарських робіт. Толокою збирали й молотили хліб,

копали картоплю, відомими були також сінокосні толоки. Толоку влаштовували, коли будували хату чи якісь господарські будівлі, вибирали льон, пряли. Широко практикувалися перевізні толоки – вивозка дров, стовбурів, каміння та інших будівельних матеріалів, а також готового зрубу для будинку на нове місце. Коли господар потребував допомоги не лише робочих рук, а й тяглової сили, то на толоку сходилися з кінями, волами (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 758, арк. 73).

У замітці В. Скуратівського описано практику відбудови житла у повоєнні роки. У с. Щасливе Бориспільського району Київської області спільними зусиллями його мешканців організовували толоку. Це робили абсолютно безкоштовно й навіть ображалися, коли хтось хотів за таку роботу заплатити. Також односельчанами Великого лісу на загальних зборах було прийнято рішення про потребу будівництва «гуртівної» криниці. Обід готувала господиня двору, біля якого мав бути новий колодязь. За тиждень до початку роботи жінка обходила всіх жителів села й повідомляла: «Приходьте на толоку». На відміну від сьогоднішньої практики викопування колодязів у сільській місцевості, коли цю роботу вправно може виконати двоє-троє майстрів, які мають належний інструмент і можуть зробити цю роботу за кілька годин, тоді ж така робота вимагала неабияких зусиль. Аби за день впоратися з нею, потрібно було залучити до п'ятдесяти копачів і теслярів. Після закінчення всієї роботи один з майстрів мідною квартою зачерпував з відра воду і пускав її по колу. Кожен із присутніх на толоці смакував джерельною водою і приказував: «А смачна яка – нехай вона вам ніколи не пересихає!». За традицією на цьому ж місці, на вулиці, розстеляли скатертину і виставляли їжу. Учасники толоки весело проводили час до пізніх сутінок. Вони співали й жартували (Скуратівський 1985, с. 27–28).

На Чернівеччині, зі слів респондентів, колективну працю застосовували під час виконання таких видів робіт, як будівництво хати, лущення кукурудзи («лупити кукурудзу»), прядіння льону та конопель, дертя пір'я на подушки. Такі колективні практики, зокрема в Заставні (у тому числі в досліджених в селах Кадубівці, Ржавинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) і на Подністров'ї здебільшого називають «клака». Натомість у Тернопільській і Хмельницькій областях сусідська взаємодопомога має назву «толока». Колективна трудова взаємодопомога першочергово виникала при будівництві житла (у Хмельницькій області кажуть – «валькувати» хату («сходилися до купи, робили вальки») і господарських будівель (разом будували хліви). У Чернівецькій області, зі слів мешканців с. Чепоноси, «клаками все робили»: «клакою під (стелю) кидали», клаками пряли («пряжки»), збирали (жали) і лущили кукурудзу (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 57). Неодноразово інформатори наголошували на тому, що в радянську добу люди були дружнішими: «От хтось щось біля хати робить – пішли попрацювали. Було бідніше, але було «злагідніше». Одне одного розуміли, допомагали. Привезли ми, наприклад, цеглу, скинула машина, я ношу, підходять сусіди, помагають. Я не кажу, не прошу, самі йдуть. Зараз люди будуть сидіти камньом, але ніхто не піде і не допоможе. Він привіз і нехай носить» (АНФРФ ІМФЕ НАН України. Од. зб. 909, арк. 10).

Під час будівництва житла людей скликали до себе додому й потім по черзі допомагали один одному по сусідству. Їх кількість коливалася від 20–30 до 80–100 осіб. Такі роботи проходили в будь-який день тижня. Вони передбачали вироблення з глини спеціальної форми цегли, оскільки її на той час у продажу ще не було. Обов'язковим елементом такого заздалегідь організованого виробничого процесу було пригощання людей обідом і вечерею. Традиційними були такі страви: борщ з квасолею, «фасулі», галушки, біб варили, «бандолі» (такі великі, як біб). Респонденти згадують: «Дуже так вже їли, наробилися, посідають, стелять так на лавочці і на землі, сідали та й їдять прямо на землі» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 36). А на Тернопільщині на толоку «лагодили капусту, варили душенину (вариться з м'яса з додаванням овочів і прянощів), кашу, голубці, борщ, тертюхи, пекли пироги смажені з картоплею, хліб, пончики, пампушки» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 85). Респонденти на Закарпатті добре пам'ятають звичаї взаємодопомоги при виготовленні будівельного матеріалу з глини (саману) з додаванням соломи, кінського гною, який викладали за допомогою прямокутних форм і висувували на відкритому просторі. Сформовані схожі на цеглини форми складали пірамідою і називали цей процес «правити вальки». Ніколи не знали, скільки прийде людей і скільки тарілок ставити на стіл. При виконанні такої роботи їсти давали три рази на день. Зазвичай сиділи до півночі, співали пісень. Опівночі господар йшов по хатах, щоб приходили допомагати і завтра, бо за день, як правило, не встигали. У неділю не працювали, приходили у будній день (Троль). У с. Чепоноси Чернівецької області «клакою» накидали стелю. Якщо потрібно було «під» (стелю) кидати, то більше йшли жінки. Вони робили «боцики» з глини, а чоловіки подавали наверх. Сам процес описують так: «Воно ж тяжке як відро з водою. Та й його дральми наперед себе. То воно ж тяжке. То кладуть козли та й викидають на козюл. А той з козла вже кидає на під.

За день клаку зробив та й до вечора «під» готовий». Стіни «клакою» не мастили, хто мастив сам, а хто жив краще, то для цієї роботи наймав вже людей за гроші» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 65). Зі слів респондента дізнаємось про валькування хати і в Хмельницькій області (с. Слобідка-Рихтівська Кам'янець-Подільський р-н): «Тоді вимурували той підмурок, і тако покладали патики їден попри другий, робили такі балабухи, і складали тим болотом до самого верха. І так само стелю валькували і так стіни. На нашій вулиці є ще такі хати і зараз. Та й скликали, ходили по селі просили. Казали: «Йдіть завтра до мене хату валькувати!» Та й люди валькували. То стелили на землю, люди сідали і їли, та й усьо так. Для трапези варили і борщ, голубці, тушили капусту, і були страви з м'яса. Було шо їсти. В одного дядьки, два дня валькували хату. Це ж треба було всьо зробити. Це не такі хати як зараз, треба було всю завалькувати тим болотом. І перестенки, і всьо. Валькувати, багато людей було, дуже. Може, й більше ста осіб сходилося. Після того вже мастили. Але тих уже наймали, бо тим уже гроші платили. А шо ж, там кидали. А потім гладили, то не кожний вмів. Це робили жінки. А останній раз, то з Тернополя вже й чоловіки ходили» (АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 75–76).

Про інший вид колективних робіт розповідає респондент із с. Оринин Кам'янець-Подільського району Хмельницької області: «Кукурудзу обирали, там викосили. Тоді люди більше мали, більше поля. Вижали її, і оббирають разом, на купу, співають і раз-раз. Сьогодні в одного зробили, потім пішли до іншої людини» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 9). Зі спогадів респондентів Чернівецької області «лушили кукурудзу на дворі, як нажнуть багато кукурудзи, якщо було поле в господаря, там пів-гектару чи гектар, та й звозили її на обору і кликали ввечері 20–30 людей. І лупили її восени, влаштовували таку «клаку». Потім йшли до хати на вечерю, ше й музик кликали, музика грає, а дівчата з хлопцями гуляли» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 57).

Респондент із с. Кадубівці Чернівецької області розповідає про «клаку», коли жінки разом пряли: «Взимку кликали клаку, коли пряли клочі, хто сам собі прями, а хто теж кликав клаку та й як накличуть – то цілу хату, лавок накладуть і засідають, так пряли». (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 57). У 1960-х роках, зі слів жителів с. Устя Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, також збиралися і спільно пряли з вовняної пряжі. Сходилися щовечора до однієї хати взимку, бо восени ще було багато роботи по господарству. Господиня готувала вечерю, чоловіки теж приходили і грали у карти (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 34). У «клаці» під час спільного прядіння брали участь і діти. Респондентка із с. Чепоноси згадує, що навчилася прями у 12 років під час саме такої «клаки»: «То всю ніч люди собі сходяться, співають, коржів напечуть з горіхами, маком». Цілу ніч там, десь до четвертої, до п'ятої години. І так наймала, люди спряли ті кужівки, а то вже хазяйка сама робить. То дуже було багато клаки, люди наймали». (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 41). Зі слів інформаторки із с. Чепоноси, спільне прядіння називалося «пряжки»: «сіяли «колоплі», микали, мочили, ломали, пряли, людей просили. Гуляла також молодьож. Збиралося людей десять, п'ятнадцять, двадцять, як багато тих клочанок, то багато людей, як мало, то мало. Та що давала прями готувала їжу. Голубці робили, рибу, молоко квасне (змішували сир, молоко і сметану)» (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 909, арк. 67–68).

Маємо приклад збереження толоки серед населення с. Борки Волинської області в 1950-х роках. Так, узимку 1954 року колгоспниця Семенюк Настя Софронівна звернулася до сусідських жінок з проханням прийти до неї на попряли. Знаючи, що самій жінці дуже важко напружити на десятьох дітей, сусідки охоче відгукнулися на її запрошення. У день влаштування толоки до Семенюків прийшло двадцять шість жінок (дівчат і молодниць) з прядками. «Толочники» працювали цілий день з 9 год. ранку до 11 год. вечора. Господиня тричі за день годувала «толочників» й частувала горілкою (АНФРФ ІМФЕ, ф. 14-5, од. зб. 758, арк. 73).

Так само толоки робили, коли дерли пір'я. Жінки ходили одна до одної – робили спільно («толокою») подушки. «Гусей було багато, а воно не було тих ребер твердих». Скликали 6-7 жінок, вони приходили з полудня, на три-чотири години дня. Брали з собою спеціальні решета» (АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 85).

Класичним прикладом землеробських громадських звичаїв є «супряга» («супряжки»), які знали майже всі регіони України на всіх етапах аграрної історії. М. Тиводар у своїй праці, базованій на польовому матеріалі, зібраному протягом 1960–1966 років у Закарпатській області, відзначає поширення супряги, яка була необхідністю в умовах відсутності в господарстві (після закінчення війни) тягової сили (Тиводар 1968, с. 11–12). Маємо й інший приклад побутування «супряги» в побуті закарпатців у 60-70-х роках ХХ ст., що респонденти називають звичним, коли робоча худоба різних господарів запрягалася для спільних потреб. Зокрема, спрягали

дві корови в ярмо, коли йшли за дровами в ліс, або воли і по черзі один одному орали землю (Троль). Не надто інформативними, але не поодинокими, зі схожими даними про наявність у господарстві, як правило, одного коня й потребу об'єднатися силами із сусідом чи братом, є оповіді про звичай «супряга» (кіньми). Респонденти лише вказують, що такий звичай існував, без детального опису цього процесу. Проте зазначають, що одним конем нічого не робили, спрягали часто двох (АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14-5, од. зб. 910, арк. 45). Про «супрягу» згадують і в с. Підвисоке Бережанського району Тернопільської області: «Тако не було підвод, коней стільки, всьо в колгоспі, мої батьки і сусідські батьки корову запрягали, було таке ярмо, на два, бо корова не може одно тягнути. Мусить бути рівновага. З двох сторін складалося, на шию натягували і запихалося і так ішов» (Кузяк).

Традиційними були звичаї добровільної допомоги сусідами людям літнього віку або одиноким жінкам. Респонденти зазначають, що люди об'єднувалися удвох чи трьох і допомагали людям обробляти городи (посадити чи викопати картоплю). Казали: «Йдьом бабці допоможемо садити город». Так само, «якщо людина мала совість і бажання», допомагали вдовам. Такий вид об'єднуючих заходів був виявом безкорисливої допомоги в односторонньому порядку людям, які цього потребували через свої соціальні проблеми. Респонденти із м. Погребища також розповідають про допомогу самотнім людям літнього віку: «Бачиш на вулиці йде стара людина по воду з пустими відрами, підбігаєш, взяла відра, витягнула води і занесла до хати. Було, правда, таке, що на городі поможеш старі людині, коли бачиш що надворі вже осінь, а не викопана картошка, чи не зібрана капуста, а зібрати немає кому, родичів, як таких, немає, діти тоже далеко, а може, й зовсім дітей немає і чоловіка» (РФННЛЕП, ф. 1, оп. 17, спр. 32, арк. 1–3). Сьогодні така практика має поодинокі вияви. Зі слів респондентки (мешканки с. Буша Вінницької обл.), більшість схиляються до думки, що «як годна – роби, як не годна, то не роби» (Данилюк).

До сьогодні на Закарпатті (у с. Бобовище Мукачівського р-ну) широко побутують спільні практики (по сусідству) з обробітку землі і збору урожаю, наприклад, під час садження і копання картоплі («крумплів») чи ламання (зборі) кукурудзи – «коли рвали з листям, то кликали і на луцення». Кажуть у тій місцевості: «Збираємо бригадами». Після закінчення роботи виставляється могорич: «палинка» (фруктова горілка), вино, м'ясо тощо (Троль). Записано зі слів інформаторки: «Як копали картоплю, було чотири жінки, мали кошики плетені. Кошики дерев'яні, великий кошик – на велику картоплю, а один маленький кошик – на дрібну для худоби. На чотири жінки. Так брали собі, я метр, ти метр картошки, спереду чоловіки покосили траву, склали. Обробляли 15–20 сотих. Стояли два мужики, беруть останній, як останній вже, як повні і зсипають у мішки. Діти все ходили воду пити давати» (Троль).

У другій половині ХХ ст. характерним для всієї України була організація толоки («клаки») не лише для власних потреб у господарстві, а й для спільних громадських – під час будівництва шкіл, доріг, мостів тощо. Так, у Буші Ямпільського району Вінницької області для будівництва контори було залучено майже все село. Тривали такі роботи 2–3 дні. Одні робили замість глини із соломкою для «боців», інші носили їх і кидали на дошки в приміщенні. Правда, частування для людей уже не передбачалося, робітники брали їжу із собою. При цьому будівництвом керувала місцева влада села (Данилюк). Ця традиція має своє продовження й сьогодні. Маємо приклади об'єднання у громаді, де спільними зусиллями для потреб виконуються певні роботи. Сьогодні активність і піклування про спільні громадські справи вважається досягненням і є своєрідним проявом спроможності людей на місцях до співпраці. Застосовування своїх знань, навичок, талантів у співпраці, задля спільного блага, є рушійною силою ефективного функціонування територіальної самоорганізації мешканців громад. І значною мірою на ефективність цього процесу, з одного боку, впливає вдале управління місцевої влади, уміння скерувати і пробудити місцеву ініціативу, а з іншого – самосвідомість самих мешканців, які повинні розуміти, що це є їхнім обов'язком. Це добре помітно на прикладі успішного управління Новоукраїнською міською об'єднаною територіальною громадою (Кіровоградська область). До факторів вдалого керування у цій громаді належить пробудження місцевої ініціативи, зацікавлення різних ставово-вікових груп діяти і творити задля розвитку спільноти. Серед досягнень Новоукраїнської об'єднаної територіальної громади, як відзначає її голова О. Корінний, є високий рівень самоорганізації місцевого населення. Зокрема, коли виникла потреба в ремонті приміщення для новоствореного Інституту розвитку громади, показовою виявилася добровільна участь (толока) у ремонті цієї громадської споруди вчителів, приватних підприємців, усіх охочих (Юрченко та ін. 2019). Так організували громадську толоку з прибирання в с. Якушинці Вінницького району Вінницької області. У селі спільними зусиллями (долучилися працівники школи, садочка, сільської ради і будинку культури) вийшли на толоку для прибирання парку. З такою об'єднуючою

ініціативою виступила сільська рада, що своїм прикладом показала, як потрібно працювати на користь громади. Місцеві жителі вважають важливим результатом, що до цієї роботи долучилася значна кількість людей. На розчищеній площі в центрі села заплановано звести канатний парк і парк активного відпочинку. Зі слів інформатора, показовим було те, що жителі приходили зі своїм бензином, домашніми пилами – «то була велика перемога, ми пробудили людей» (Степанова). Варто згадати вдалі екологічні ініціативи у Джулинській об'єднаній територіальній громаді з адміністративним центром у с. Джулинка Бершадського району Вінницької області. Ідею проведення заходів з охорони природного середовища, зокрема облагородження місць спільного користування, висловив педагогічний колектив школи. Ще із середини 2000-х років ним щороку втілюється в життя екологічна акція «Ріка мого дитинства», у якій беруть участь учителі та школярі-старшокласники. Вони йдуть до річки Південний Буг прибирати територію мальовничої місцевості, що по-народному називається «Скала» (тут над лівим берегом річки є значний вихід гранітних порід та невеликі камені-пороги у воді). Це популярне місце, куди здавна ходять прати, купатися та відпочивати, проте не всі відвідувачі, на жаль, дбають про чистоту околиць, тому постає потреба регулярно наводити там порядок. Задля того, щоб «причепурити» локацію, волонтери, використовуючи принесений із дому реманент (граблі, віники, рядна), розчищають невеличке джерельце від замулення, збирають опалі сухі гілки та побутове сміття. Місцева влада сприяє акції, надаючи транспорт для вивезення зібраного на громадське сміттєзвалище. Адміністрація ОТГ, зокрема працівники відділу освіти, культури та спорту, дбають про належний візуальний образ населених пунктів громади. До прикладу, вони встановлюють, оформлюють (за допомогою стрічок, рушників, ікон) та доглядають дерев'яні придорожні хрести із цегляними підмурівками. Вищевказаний відділ координує головні питання соціокультурного життя громади, постійно генерує ініціативи щодо благоустрою, на які мешканці зазвичай активно відгукуються. Приміром, перед Великодніми святами завдяки ідеям місцевої влади та підтримці населення відбувається регулярне розчищення та облагородження території старого кладовища (Головка).

Отже, типологічно звичаї трудової колективної взаємодопомоги в досліджуваній період фактично продовжили існувати в тих самих традиційних формах і з характерними для них варіантами. За різними критеріями вони поділяються за сферою застосування (землеробські, будівельні, ремісничі), за періодичністю застосування (почергові, одноразові), за зобов'язаннями суб'єктів, які перебувають у відносинах (безвідплатні (односторонні) і взаємообмінні); за способом організації (скликані за ініціативою громади, як правило, у благодійних цілях, за ініціативою когось із членів громади, чергова взаємодопомога). У досліджуваній період застосовуємо умовний поділ (зі збереженими рисами, притаманними традиційному українському суспільству) громадських звичаїв колективної трудової взаємодопомоги на такі, що слугували задоволенню приватних інтересів господарів і які діяли на безвідплатній основі (на засадах обміну, почерговості, інколи в односторонньому та одноразовому порядку), і такі, що організувалися для громадських потреб на користь громади. Найбільше зафіксовано інформації про збережені такі форми традиційної колективної праці, як толока («клака») – у вигляді косовиці, гребовиці й возовиці (переважно влаштованих у Закарпатській обл.), закладин, валькування та мастіння хати, будівництва господарських споруд, саджання і копання картоплі, збирання і луцення кукурудзи, скубання пір'я, під час виконання громадських робіт; супряга («супряжки»), супрядки – оденьок, посиденьок, попряхів («пряжок»). Потрібно відзначити, що сьогодні учасниками толоки найчастіше стають родичі та сусіди, адже завдяки новим технологіям та будівельним матеріалам відпала необхідність у значній кількості помічників. Досить поширеною залишається й дотепер допомога по господарству, пов'язана з вивезенням дерева з лісу, будівництвом житла, заготівлею дров. Об'єднання робочої сили простежується при виконанні громадської роботи для спільних потреб (благоустрій території, ремонт громадських будівель тощо). Іншим варіантом допомоги є допомога особам, які її потребують в односторонньому порядку без очікування взаємності (вдовам, людям похилого віку та ін.).

Список джерел та літератури

- Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ НАН України), ф. 14-5, од. зб. 758. Наукові звіти учасників етнографічної експедиції до Волинської обл. (сс. Борки, Низкиничі) у січні-лютому 1955 р. 199 арк. АНФРФ ІМФЕ НАНУ, ф. 14-5, од. зб. 909. 80 арк.
- АНФРФ ІМФЕ НАНУ, ф. 14-5, од. зб. 910. 117 арк.
- БОРИСЕНКО, В., 2007, Обряди та звичаї в українській родині. У: Українська етнологія: навч. посіб. / за ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, с. 360.
- ГОЛОВКО, О. М. Інтерв'ю від 03.09.19. Особистий архів В. О. Горової.
- ГОРИНЬ, Г., 1989, Громадський побут сільського населення. У: Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989). Київ: Наукова думка, с. 77–92.
- ГОРИНЬ, Г., 2004, Матеріальні засади та види громадської діяльності громад. У: Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка. Київ: Знання, с. 244–248.
- ГРИМИЧ, М., 2007, Громада і громадський побут. У: Українська етнологія: навчальний посібник / за ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, с. 228–236.
- ДАНИЛЮК, Л. М. Особистий архів В. О. Горової.
- ДМИТРЕНКО, А., 2019, Стобихва: виселене село в джерелах усної історії, Краєзнавство, № 4, с. 15–30.
- КРИКУН, Ю., 2016, Сучасні трансформації у сфері традиційного звичаєвого права поліщуків (на основі експедиційних матеріалів), Матеріали до української етнології, Вип. 15, с. 105–111.
- КРИКУН, Ю., 2020, Керуючись неписаним законом: норми соціокультурного життя села ХХ ст. (за матеріалами експедиції на Середнє Полісся), Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Вип. 7: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Музей як науковий, культурно-освітній та комунікативний простір», присвячений 50-річчю Закарпатського музею народної архітектури та побуту (Ужгород, 26–27 червня 2020 р.) / упоряд. В. Коцан, М. Мегела. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, с. 569–578.
- КУВЕНЬОВА, О., 1966, Громадський побут українського селянства. Історико-етнографічний нарис. Київ: Наукова думка
- КУЗЯК, І. М. Інтерв'ю від 2016. Особистий архів В. О. Горової.
- ПАЗЯК М., 1991, Прислів'я та приказки. Кн. 3: Взаємини між людьми / редкол. М. М. Пазяк (голова) та ін. Київ: Наукова думка.
- ПОЛЕК, Т., 2019, Антропологія сусідства в українській культурі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/antropologiya-susidstva-v-ukrayinskij-kulturi/>
- ПОНОМАРЬОВ, А., 1995, Толока, Наш дім, № 3, с. 3–4.
- Рукописний фонд Навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (РФННЛЕП), ф. 1, оп. 17, спр. 32, арк. 1–3.
- СИМОНЕНКО, І., 1947, Пережитки патронимий и брачные отношения у украинцев Закарпатской области (из материалов экспедиции 1946 г.), Советская этнография, № 1, с. 75–83.
- СИМОНЕНКО, І., 1948, Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиции 1945–1947 гг.), Советская этнография, № 1, с. 63–89.
- СИМОНЕНКО, І., 1957, Соціалістичні перетворення у побуті трудящих села Нересниці Закарпатської області: етнографічний опис. Київ: Видавництво Академії наук УРСР.
- СКУРАТІВСЬКИЙ, В., 1985, «Ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш...», Наука і суспільство, № 11, с. 27–28.
- СТЕПАНОВА В. В. Інтерв'ю від 12.03.19. Особистий архів В. О. Горової.
- ТАРНАВСЬКИЙ, Р., 2012, Толока під час будівництва в громадському побуті українських селян (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.), Народознавчі зошити, № 6 (108), с. 995–1009.
- ТАРНАВСЬКИЙ, Р., 2012, Толока та супруга в громадському побуті селян Південно-Західного історико-етнографічного регіону України: культурно-генетична проблема: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05, Львів.
- ТАРНАВСЬКИЙ, Р., 2012, Толока як відробіткова рента у господарствах великих землевласників, Вісник Львівського університету. Сер. Історична, вип. 47, с. 30–43.

ТАРНАВСЬКИЙ, Р., 2012–2013, Звичаї трудової сусідської взаємодопомоги у громадсько-виробничому побуті українців: історіографія питання, Наукові зошити історичного факультету Львівського університету, вип. 13–14, с. 84–96.

ТИВОДАР, М., 1968, Общественный и семейный быт колхозников Закарпатья: историко-этнографическое исследование: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Киев, 29 с.

ТРОЛЬ, В. І. Інтерв'ю від 10.09.18. Особистий архів В. О. Горової.

УКРАЇНЦІ. Свята. Традиції. Звичаї, 2008, / уклад. І. Коверець. 2-ге видання стереотипне. Донецьк: Альфа-Прес.

ЮРЧЕНКО, В., ІВАНЧИШЕН, В., ГОЛОВКО, О., 2019, Об'єднані територіальні громади: виклики і перспективи сучасних етнологічних досліджень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2070&Itemid=356 [Accessed: 24th June 2022].

ЯРОВА, А., 2017, Традиційне житло Чернігівщини кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: монографія / голов. ред Г. Скрипник: НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: Видавництво ІМФЕ.

References

ARKHIVNI naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy (dali – ANFRF IMFE NAN Ukrainy), f. 14 5, od. zb. 758. Naukovi zvity uchasnykh etnografichnoi ekspedytsii do Volynskoi obl. (ss. Borky, Nyzkynychi) u sichni-liutomu 1955 r. 199 ark.

ANFRF IMFE NANU, f. 14 5, od. zb. 910. 117 ark.

ANFRF IMFE NANU, f.14-5, od. zb. 909. 80 ark.

BORYSENKO, V., 2007, Obriady ta zvychai v ukrainskii rodyni [Rites and customs in the Ukrainian family]. In: Ukrainska etnologii: navch. posib. / za red. V. Borysenko. Kyiv: Lybid, 2007. s. 360. [In Ukrainian].

DANYLIUK, L. M. The private archive of V. O. Gorova.

DMYTRENKO, A., 2019, Stobkyhva: vyselene selo v dzherelakh usnoi istorii [Stobkyhva: an evicted village in the sources of oral history], Kraeznavstvo, № 4, s. 15–30. [In Ukrainian].

HOLOVKO, O. M. The interview from 03.09.19. The private archive of V. O. Gorova.

HORYN, H., 1989, Hromadskyi pobut silskoho naselennia [Social life of the rural population]. In: Sotsialistychni peretvorennia v kulturi ta pobuti zakhidnykh oblastei Ukrainy (1939–1989). Kyiv: Naukova dumka, 1989, s. 77–92. [In Ukrainian].

HORYN, H., 2004, Materialni zasady ta vydy hromadskoi diialnosti hromad. In: Ukrainske narodoznavstvo [Material principles and types of the social activities of communities]: navch. posib. / za red. S. P. Pavliuka. Kyiv: Znannia, 2004. s. 244–248. [In Ukrainian].

HRYMYCH, M., 2007, Hromada i hromadskyi pobut [Community and social life]. In: Ukrainska etnologii: navchalnyi posibnyk / za red. V. Borysenko. Kyiv: Lybid, s. 228–236. [In Ukrainian].

KRYKUN, Yu., 2016, Suchasni transformatsii u sferi tradytsiinoho zvychaievoho prava polishchukiv (na osnovi ekspedytsiinykh materialiv) [Modern transformations in the field of traditional customary law of polishchuks], Materialy do ukrainskoi etnologii, 2016, Vyp. 15, s. 105–111. [In Ukrainian].

KRYKUN, Yu., 2020, Keruiuchys nepysanym zakonam: normy sotsiokulturnoho zhyttia sela XX st. (za materialamy ekspedytsii na Serednie Polissia) [Guided by unwritten laws: norms of socio-cultural village life of the 20th century (based on the materials of the expedition to Middle Polissia)]. Naukovi zbirnyk Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu. Vyp. 7: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Muzei yak naukovi, kulturno-osvitnii ta komunikatyvnyi prostir», prysviachenyi 50 richchii Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu (Uzhhorod, 26–27 chervnia 2020 r.) / uporiad. V. Kotsan, M. Mehela. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2020. s. 569–578. [In Ukrainian].

KUVENOVA, O., 1966, Hromadskyi pobut ukrainskoho selianstva [Social life of the Ukrainian peasantry]. Istoryko-etnografichni narys. Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].

KUZIYAK, I. M. The interview from 2016. The private archive of V. O. Gorova.

PAZIYAK, M., 1991, Pryslivia ta prykazky. Kn. 3: Vzaiemny mizh liudmy [Proverbs and sayings. Book 3. Relationship between people] / redkol. M. M. Paziak (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

POLEK, T., 2019, «Antropologii susidstva v ukrainskii kulturi» [Anthropology of neighborhood in Ukrainian culture]. [Online]. Available from: <https://commons.com.ua/uk/antropologiya-susidstva-v-ukrayinskij-kulturi/> [In Ukrainian].

PONOMAROV, A., Toloka [Toloka], Nash dim, 1995, № 3, s. 3–4. [In Ukrainian].

- Rukopysnyi fond Navchalno-naukovoї laboratorii z etnologii Podillia Istorychnoho fakultetu Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho (RFNNLEP), f. 1, op. 17, spr. 32, ark. 1–3.
- SKURATIVSKYI, V., 1985, «Ni khaty ne zrobysh, ni sina ne skosysh...» [You won't build a house, you won't mow hay], *Nauka i suspilstvo*, № 11, s. 27–28. [In Ukrainian].
- SLOBODIAN, Z. O. The interview from 13.04.18. The private archive of V. O. Gorova.
- STEPANOVA, V. V. The interview from 12.03.19. The private archive of V. O. Gorova.
- SIMONENKO, I., 1947, *Perezhytki patronimii i brachnye otnosheniia u ukraintsev Zakarpatskoi oblasti (iz materialov ekspeditsii 1946 h.)* [Remnants of Patronymy and Marriage among Ukrainians in the Zakarpattia Region (from materials of the 1946 expedition)], *Sovetskaia etnografyia*, 1947, № 1, s. 75–83. [In Russian].
- SYMONENKO, I., 1948, *Byt naseleniia Zakarpatskoi oblasti (po materyalam ekspeditsii 1945–1947 hh.)* [Life of the population of the Zakarpattia region (according to the materials of the expedition 1945–1947)], *Sovetskaia etnografyia*, 1948, № 1, s. 63–89. [In Russian].
- SYMONENKO, I., 1957, *Sotsialistychni peretvorennia u pobuti trudiashchychk sela Neresnytsi Zakarpatskoi oblasti* [Socialist transformations in the daily life of the working people of the village of Neresnytsia, Zakarpattia region]: etnografichni opys. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSS [In Ukrainian].
- TARNAVSKYI, R., 2012, *Toloka pid chas budivnytstva v hromadskomu pobuti ukraïnskykh selian (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.)* [Toloka during construction in the public life of Ukrainian peasants (second half of the 19th – first half of the 20th century)], *Narodoznavchi zoshyty*, № 6 (108), s. 995–1009 [In Ukrainian].
- TARNAVSKYI, R., 2012, *Toloka ta supriaha v hromadskomu pobuti selian Pivdenno-Zakhidnoho istoryko-etnografichnoho rehionu Ukrainy: kulturno-henetychna problema* [Toloka and spouse in the social life of the peasants of the South-Western historical and ethnographic region of Ukraine: a cultural and genetic problem]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.05. Lviv. [In Ukrainian].
- TARNAVSKYI, R., 2012, *Toloka yak vidrobitkova renta u hospodarstvakh velykykh zemlevlasnykiv*. [Toloka as working rent in the farms of large landowners], *Visnyk Lvivskoho universytetu, Ser. Istorychna*, Vyp. 47, s. 30–43. [In Ukrainian].
- TARNAVSKYI, R., 2012–2013, *Zvychai trudovoi susidskoi vzaiemodopomohy u hromadsko-vyrobnychomu pobuti ukraïntsev: istoriografiiia pytannia* [Customs of labor-neighborly mutual assistance in the social and industrial life of Ukrainians: historiography of the issue], *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, Vyp. 13–14, s. 84–96. [In Ukrainian].
- TROL, V. I. The interview from 10.09.18. The private archive of V. O. Gorova.
- TYVODAR, M., 1968, *Obshchestvennyi i semeinyi byt kolkhoznikov Zakarpattia: istoryko-etnografycheskoie issledovanie* [Social and family life of the collective farmers of Zakarpattia: a historical and ethnographic study]: avtoref. dyss. ... kand. ist. nauk. Kiev. [In Russian].
- UKRAINTSI. *Sviata. Tradytzii. Zvychai*, 2008, [Ukrainians. Holidays. Traditions. Customs] / uklad. I. Koverets. 2 he vydannia stereotypne. Donetsk: Alfa-Pres. [In Ukrainian].
- YAROVA, A., 2017, *Tradytziine zhytlo Chernihivshchyny kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia* [Traditional housing of the Chernihiv Region of the end of the 19th - the first half of the 20th century]: monografiiia / holov. red H. Skrypnyk: NANU, IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv: Vydavnytstvo IMFE. [In Ukrainian].
- YURCHENKO, V., IVANCHYSHEN, V., HOLOVKO, O., 2019, *Obiednani terytorialni hromady: vyklyky i perspektyvy suchasnykh etnologichnykh doslidzhen* [United territorial communities: challenges and prospects of modern ethnological research]. [Online]. Available from: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2070&Itemid=356. [Accessed: 24th June 2022]. [In Ukrainian].

Трансформація громадських традицій сільської колективної взаємодопомоги українців у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У статті за матеріалами експедицій до Чернівецької, Тернопільської, Закарпатської, Хмельницької, Вінницької, Харківської, Одеської областей розкривається ступінь збереження та значимості громадських традицій колективної взаємодопомоги українців у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема, характеризуються трансформаційні процеси, які відбулися у сфері громадських трудових взаємин українських селян в означений період, а також простежено формування нових суспільно-господарських діянь, направлених на допомогу

і підтримку сільської громади. У пізньорадянський період автором зафіксовано продовження традиції трудової взаємодопомоги через фіксацію побутування наступних форм об'єднання селянами власної робочої сили: толока («клака»), супряга, «супрядки», які представлені у таких варіантах: толока – у вигляді косовиці, гребовиці і возовиці (переважно влаштованих у Закарпатській області), закладин, валькування і обмазування хати, під час будівництва господарських споруд, копання картоплі, луцення кукурудзи, скубання пір'я, виконання громадських робіт; супряга – під час «оранки» землі; «супрядки» – у вигляді оденьок, посиденьок, попряхів («пряжок»). У сьогочасних реаліях, при наявних можливостях виконувати більшість робіт (сільськогосподарських, будівельних тощо) механізовано за допомогою техніки, відпала необхідність виконання багатьох трудомістких робіт із залученням великої кількості людей. Однак, це не заважає проявленню небайдужості до повсякденних потреб односельців і виявленню бажання допомогти, хоча б у невеликих справах по господарству, і не тільки. Нині об'єднання робочої сили простежується при колективному виконанні роботи для спільних потреб сільської громади. Іншим варіантом допомоги (односторонньої і безвідплатної) є виконання безкорисливої праці «за спасибі», «з любові» вразливій категорії селян (самотнім людям похилого віку, самотніми жінкам, постраждалим від стихійного лиха та ін.)

Ключові слова: громадський побут, традиції колективної взаємодопомоги, форми трудових взаємин, толока, «клака», «вальки», супряга, оденки.

Vitalina Gorova, Candidate of Historical Science, Institute of Art, Folkloristic and Ethnology Studies of National Academy of Sciences of Ukraine named after M. Rylsky.

Віталіна Горова, кандидатка історичних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2228-4337>

Received: 09.09.2022

Advance Access Published: October, 2022